

obszessziót legjobban a horvát Goran Tribuson *Idegenlégió* (*Legija stranaca*, 1985) című regénye mutatja be. Narrátora kisvárosi fiú, aki Tony Curtisnek, kedvenc színészének ír leveleket, és barátnőjét *Elfújta a szél*-mintára képzeletileg otthagyni a la Clark Gable és Vivian Leigh. A fiú tipikus hőse a háború utáni Bildungsroman-nak, egy olyan országban, ahol a partizán-mítoszok természetes harmóniában éltek a hollywoodiakkal.

A kortárs jugoszláv irodalom más szövegszinten is tele van Amerikával. A hatvanas években például J. D. Salinger *Zabhegyezője* adott mintát a jugoszláv beatgeneráció számára. Azonos típusú hősök és narráció, ugyanaz az ifjúsági kultúra, tele közös referenciákkal arra a kultúrára, amit a képregény, a videóklip és a rockzene testesít meg. Más szövegek mai amerikai írók, Donald Barthelme, Raymond Carver, Robert Coover és mások alapos ismeretére építenek. A háború utáni fordítások hemzsegttek a lábjegyzetektől, amelyekben a farmertől a marihuanáig mindent elmagyaráztak. Ezek a komikus lábjegyzetek idővel eltűntek a fordításokból. Az amerikai mítosz iránti rajongást a megismerés váltotta fel, aminek következtében maga a mítosz összement. A föld időközben „globális falu” lett.

Ezt a perspektívát mutatja be a horvát Pavao Pavlicic *Hannibál visszatérése* (*Povratak u Hannibal*) című novellája, amely feladja a „mi” és „ők” kettősséget. Ugyanaz történik Hannibálban a Mississippi partján, mint Vukováriban a Duna partján. Ugyanazok az emberek, ugyanazok az események. De az utóbbi hónapok valósága megszüntette a párhuzamot. Vukovárt földig rombolták, a novella logikája szerint Hannibálnak sem szabadna léteznie.

A Balkán, a balkanizáció szintén a mítoszok birodalmába lépett (hála többek között az *Encyclopaedia Britannicának*). A Balkán-mítosz régebben a véres valóságból született, ma a Balkán-mítosz új, véres valóságot szül. Sajnos ma ezek az elcsépelett klisék felelnek meg az igazságnak. A balkáni irodalom, amit már nem nevezhetünk jugoszlávnak, egy darabig most bizonyára nem érdeklődik más

világok iránt: beéri saját szörnyű valóságával. De a valóság, mint mindig, továbbra is jól keveredik a mítosszal. Míg a nyugat-európai és az amerikai média számtalan képpel alkotja újra a Balkán-mítoszt, a Balkánon az Amerika-mítosz folytatja a valóság újraelkötését. A szleng kifejezés a képre: „Rambo”; a horvát katonák úgy kötik a kendőt a fejük köré, mint Sylvester Stallone; a horvát város Knin szleng neve Knin Peaks. Gyilkosok, mint a szerb Dragan kapitány, mítikus személységek és képregényhősök lesznek. Reebok tornacipőt viselnek, és tört tartanak a kezükben. A balkáni valóság nem a Balkánnal lép kapcsolatba: hanem újból az amerikai mítosszal. Van azonban egy különbség, a vér, ami itt folyik, valóságos, házi készítésű, balkáni. Az amerikaiak azt hiszik, hogy a vér „odaát” celluloid. Persze nem mindenki. Laurent Bacall biztos nem.

Ford.: LAKNER JUDIT

A NAGY KATALÓGUS

A lelkünk mélyén azt hisszük, hogy a dolgok léteznek, és csak arra várnak, hogy megnevezzük őket. Ezt sugallja a Biblia is, mindjárt az elején: „formált vala az Úr Isten a földből mindenféle mezei vadat, és mindenféle égi madarat, és elvivé az emberhez, hogy lássa, minek nevezze azokat; mert amely nevet adott az ember az élő állatnak, az annak neve” (1Móz 2:19). Mármost függetlenül attól, hogy hiszünk-e a dolog illeten lezajlásában (tehát az esemény konkrét dramaturgiájában), azt nem szoktuk kétségbe vonni, hogy alapvetően helyes a meglátás: a nyelv a tőle függetlenül létező dolgok önkényes megnevezése, utólagos címkézése.

Ezt hitte például Zamenhof doktor is, ez a modern Ádám, aki megalkotta az eszperantó nyelvet: csinált nyelvtant, helyesírást és kiejtést, és persze szókincset. Az most mellékes, hogy miből alkotta meg a szavak hangtestét – vagyis a kisujjából szopta-e, avagy létező nyelvekből

szedegette-alakította (ez utóbbi történet) –, az izgalmas kérdés az: mely dolgokra tartotta szükségesnek szót alkotni? Ő csodálkozna ezen a kérdésen. Hogyhogya mely dolgokra? Hát mindenre, nyilvánvalóan, hiszen micsoda fogyatékoság volna, ha kiderülne, hogy az új nyelven valamire nincs szó.

Ám mindenre természetesen nincs szó, sem az eszperantóban, sem másutt. Zamenhof is arra alkotott szót, amit az általa (és az akkori szélesebb európai műveltségben) ismert nyelvek szóval szoktak megnevezni: minden jobb kultúrnyelvben van *kutya* és *macska*, van *megvet* és *lenéz*, van *barna* és *drapp*. Ez természetes, mondhatnánk, hiszen e dolgok valóban léteznek mint dolgok (a „dolg” most a lehető legtágabban értelmezzük, kiterjesztve a cselekvésekre és tulajdonságokra, és a fizikailag nem bizonyíthatókra is, mint a *kentaur* vagy *halhatatlan*). A „négy lábú ragadozó házőrző emiós” létező dolog, tehát nevének is kell lenni. Elvileg arra van a nyelvekben szó – vagy új nyelv alkotásakor arra kell szót alkotni – ami mint dolog létezik. Innen már könnyű a feladat: csak azt kell megállapítani, mik a világban a dolgok, és megkapjuk az ideális nyelv szókincs-tervét (melyet azután hanganyaggal kell kitölteni). A lelkünk mélyén tehát realisták vagyunk, a középkori skolasztikus értelemben: a szavakról könnyebb azt gondolni, hogy tőlünk függetlenül létező dolgok (latinul *res*) nevei. Mintha a nyelv – bocsánat a suta kifejezésért – tükrözne a valóságot...

Úgy érezzük, létezik valahol – mondjuk a Jóistennél – a dolgok jegyzéke, a Nagy Katalógus, melynek céduláit az egyes nyelvek megnevezik (szakkifejezéssel: lexikailag kódolják). A lexikai kódolás – mint már Ádámnál is láttuk – önkényesen történik. (Ez ugyancsak figyelemre méltó, nem-triviális tény, de most ebbe ne menjünk bele.) A Jóisten-féle Nagy Katalógusban van például egy cédula, melyen ez áll: „négy lábú ragadozó házőrző emiós” (persze nem magyarul, nem is latinul, hanem úgy *in abstracto*, dologul), melyhez a magyar nyelv a *kutya*, a latin a *canis*, Zamenhof a *hundo* hangalakot társít

ja. A nyelvek – vélhetjük – törekszenek arra, hogy a Nagy Katalógus minden céduláját megnevezzék, de ez csak megközelítően sikerül nekik. Az ideálshoz képest minden nyelv tökéletlen: a németben például nem sikerült a „szerencsés” és a „boldog” cédulákhoz külön-külön szót adni, így a kettő helyett egy van: *glücklich*; oroszul a „tud” meg az „ismer” van összerosva: *znaty*; görögül a „kék”-re és a „fényes”-re van ugyanaz a szó: *glaukos*. Ezekre a hiányosságokra nemigen lehet elfogadható magyarázatot adni. Máskor érthetőbbek a lexikai kódolás „lyukai”: a beszélő közösség bizonyos dolgokkal egyszerűen nem találkozik, s így azokat lexikailag nem kódolja. A kongói bennszülötteknek nem érdekes a „hó”, „fagy” stb. cédulákkal bajlódniuk.

Vegyünk két példát: *palimpszeszt* „olyan pergamen, melyről a régebbi írást ledörzsölték és újat írtak rá”, és *töpörtyű* „a zsír olvasztása során az apró darabokra vagdalt hájnak vagy szalonnának összezsugorodott maradványa”. Ezek tehát dolgok, hiszen van rájuk szó. De mi van azzal, hogy „olyan sárdarab, melyet az edzőcipő talpának mintája közé ragadva bevisszünk a lakásba, ott megszáradva kihull, és a minta negatívját mutatja”? Létezik ilyen fizikai tárgy? Persze hogy létezik. De dolog-e vajon? Vagy egyszerűen „sár”? De akkor a *palimpszeszt* miért lenne külön dolog, miért nem a „pergamen” dolognak egy akcidentális megjelenése? És van olyan cselekvés (azaz dolog), hogy „hídról géppuskával a vízben mozgó célpontra lő”? Természe-

sen lehet ilyet csinálni, de vajon dolog-e ez, vagy az illető egyszerűen „lő”? És mit szólnak ahhoz, hogy „választókerület határait/területét úgy állapítja meg, hogy az valamelyik pártra különösen kedvező legyen”? Jelentem, ez utóbbira van az angolban szó (*gerrymander*), így hát ez egy dolog, az előző meg csak dolgok akcidentális kapcsolata? Hát ez nem nagyon elegáns. Ha töpörtyű van, akkor negatív-cipőtalpsár is van, ha *gerrymander* van, akkor *hídról géppuskával...* is van. Vagy a dolgok létezését a nyelv, a nyelvek esetlegességeinek tesszük ki? Ezzel épp kiinduló álláspontunkat, az oly megnyugtató realizmust ásnánk alá, hiszen azt állítanánk, hogy a nyelv szavai a dolgokat tükrözik ugyan, de hogy mik a dolgok, azt úgy tudjuk meg, hogy a világ összes nyelvének szavait összeírjuk, és amire csak egy nyelvben is van szó, az dolog (s így bekerül a Nagy Katalógusba). No de ekkor már a dolgok tükröznék a nyelv(ek) szavait, azaz a szavak volnának elsődlegesek a dolgokhoz képest – és a realizmusból megérkez-

tünk a nominalizmusba. Ez elől csak úgy lehetne kibújni, ha megengednénk, hogy létezzenek olyan katalóguscédulák, melyeket egyetlen nyelv se valósít meg szóval, azaz létezzenek olyan dolgok is, melyekről csak a Jóisten tudja, hogy léteznek. Én nem vonom kétségbe az ő illetén tudását, csak ezzel végképpen kihajózunk kedvenc szaktudományom, a nyelvészet területéről: a csak Isten által ismert dolgok a jelen gondolatmenet szempontjából nem igazán érdekesek.

A realisták nagy ellenfele, a XIV. századi Ockham Vilmos ki merete jelenteni: nem a szavak tükrözik a dolgokat, hanem – ha nem vigyázunk – a dolgok a szavakat; mivel pedig a szavakat lehet és kell finomítani, sokasítani, ügyelni kell arra, hogy ennek során a dolgokat (a létezőket) ne sokasítsuk fölöslegesen: *entia non sunt multiplicanda praeter necessitatem*. Ockham nominalizmusa az intellektuálisan szebb, de nehéz az embernek elhinni, hogy a szavak csak szavak, és hogy töpörtyű ugyanúgy van (vagy nincs), mint negatív-cipőtalpsár. Ha megismerünk egy új szót, óhatatlanul úgy érezzük: új dologra bukkantunk, és nem is értjük, hogyan nélkülözhattük eddig. Itt van például az angol *realize*: kicsit „tudatosít”, kicsit „rájön”, kicsit „eszébejut”, kicsit „leesik neki a tantusz”, de egyik sem igazán – aki megtanulta, kínzó vágyat érez, hogy a magyar beszédben is használja: „csak most realizálok, hogy milyen késő van”. Vagy itt van már az *unplugged* koncert. Hát persze! Konnektorbólkihúzott hangverseny!

NÁDASY ÁDÁM